

Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati: Bir İlmî Münakaşanın Seyri Üzerine Bâzı Notlar

Dr. İbrahim HATİBOĞLU*

A. GİRİŞ

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın başları, İslâm toplumlarında değişim sürecinin yoğun biçimde yaşandığı, toplumun bütün kesimlerinde ve kurumlarında geleneksel anlayışın terkedilip yeni Avrupa medeniyeti temelli bir yapılanmanın içselleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu bir anlamda toplumun, târih boyu şekillenen İslâm medeniyetini terkedip yeni, farklı bir medeniyete adapte olma sürecine geçişi demektir. Bu bağlamda geleneksel yapının en güçlü dayanakları olarak, dinin temel kaynaklarına ve bunlara dayalı tahtbikâta bakışta da köklü değişiklikler meydana geldi. Avrupa aydınlanma hareketinin etkileri ile ilim anlayışlarının geçirdiği bu değişim sonucu, geleneksel düşüncenin hâkim olduğu dönemlerdeki, her ilmin kendi bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulması gerektiği anlayışı terkedildi. Bunun yerine gelişmeleri ve târihî mîrâsı bir açıdan değerlendirme ve çıkacak sonuçlara göre bir tasfiye süzgecinden geçirme düşüncesi hâkim oldu. Son dönem Osmanlı aydınlarından birçoğu da bilinçli veya bilinçsiz bu anlayıştan etkilendi.

İzmirli İsmâil Hakkı ve Şeyh Safvet arasında entelektüel seviyede tasavvuf kitaplarındaki hadisler etrafında cereyan eden ve yazımızın konusunu teşkil eden münakaşalar dizisi de, böyle bir zeminin üzerinde ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu ortamda, Şeyh Safvet, içinde bulunduğu tasavvuf çevrelerinin birikimlerini benimseyen ve bu kesimin önde gelen isimlerinden birisi olarak tasavvufa yönelik eleştirileri cevaplandırmaya çalışan bir konumdadır. İzmirli İsmâil Hakkı ise, Doğu ve Batı'daki ilmî gelişmeleri takip eden, toplumun içinde bulunduğu sıkıntılı dönemi derinden hisseden ve buna bağlı olarak çözüm yolları arayan bir şahsiyet olarak tartışmalarda yer almaktadır.

İslâm toplumunun, Batı karşısındaki ezilmişliğini yoğun biçimde hissettiği bir ortamda tasavvuf ve ahlâk kitaplarındaki hadislerin sıhhati etrafında alevlenen ve uzun süre gündemi işgal eden bu tartışma, dönemin temel yaklaşımlarının ürünüdür. Tartışmaları, büyük ölçüde dinî ve içtimâî alandaki ıslâhat hareketlerinin şekillendirdiği bu dönemde münakaşalar temelinde toplumda etkin iki kurum olan medrese-tekke etrafında şekillenmiştir. Bu süreçte, özellikle Batıcı ve İslâmcı aydınların öncülüğünde, geleneksel değerlere karşı bir arındırma düşüncesi şekillenmeye başlamış, böylece toplumda fiilen etkin halde bulunan tekke/tasavvuf çevreleri ile karşı karşıya gelinmiştir. Şeyh Safvet ile İzmirli arasında cereyan eden münakaşa da bu fikrî

* TDV İslâm Ansiklopedisi, Hadis Müellif-Redaktörü

zemin üzerinde gelişmiştir. Tartışmaların ilk sıralarında yer alan tasavvuf alanındaki bu tenkitlere paralel olarak, İslâm toplumunu bid'atlerden, İslâmî literatürü mevzû rivâyetlerden arındırma fikri de aynı tasfiye düşüncesinin bir sonucudur.

Münâkaşanın ortaya çıktığı dönemlerde benimsenen, İslâm toplumunun mevcut hâli ile problemlere çözüm üretemeyeceği şeklindeki yaygın kabulün sonucu olarak, "mevcut" bütünü ile ciddi bir muhâsebeye tâbi tutulmuştur. Bu yaklaşıma göre İslâm toplumlarının mütevekkil, atıl, bilim karşıtı geleneksel değerleri savunan bir kurumu olarak tasavvufun tasfiyesi en önemli meselelerden birisidir. Esâsen bu tavır, sâdece tasavvuf da sınırlı kalmamış, tefsir, hadis, târih gibi ilim dallarına âit literatürün de içinde bulunduğu bütûn bir târihî birikim aynı muâmeleyle yüz yüze gelmiştir.¹ Bu bakış açısına göre, toplumun içinde bulunduğu hâle düşmesine sebep olan elde mevcut bütûn eser ve anlayışlar benzer bir tasfiye ameliyesinden geçirilmelidir. Ancak, bu tasfiyeci yaklaşıma rağmen, ıslâhat çabalarına delil teşkil eden birtakım zayıf rivâyetler istidlâl amacıyla kullanılabilmiştir. Yine delillerin tasfiyesi ve sağlamlarının bir araya getirilmesi girişimleri zaman zaman sınır tanımaz bir hâle dönüştürebilmiştir. Ayrıca günümüze kadar devam eden bu süreçte, tasavvufî tefsirlerin toplumda uydurmalarn yaygınlaşmasında mühim bir rol oynadığı; râbita, istimdât, vesîle gibi kavramların İslâm inancının sınırlarını zorladığı; İslâmî ilimlerin diğer dalları gibi tasavvufun öğretilerinin de akla uygun olarak şekillenmediği tarzındaki tasavvufa yönelik eleştiriler söz konusudur ki bu yaklaşımların her birinin münâkaşanın seyrine büyük etkisi olmuştur.

Izmirli'nin de içinde bulunduğu dönemin Müslüman aydınları/İslâmcılar târihî mîrâsın ve toplumdaki dîni uygulamaların ciddi bir tetkik/tasfiye süzgecinden geçirilmesi düşüncesindedir. İzmirli'nin Şeyh Safvet ile girdiği münâkaşa da bunun en temel unsurlarından birisi olan tasavvuf üzerine idi. Münâkaşa görünüşte, her iki şahsın da memnûniyetle kabul edeceği hadis ilmi zemininde cereyân etti. Her iki âlim de hadis ilmi tenkit yöntemlerinin hakemliğine rızâ göstereceğini ifade etmekle birlikte, Şeyh Safvet, öteden beri tasavvuf ve hadis ilimlerinin, rivâyetleri değerlendirme ölçülerindeki farklılığı

¹ İzmirli'nin, tasavvuf kitaplarındaki hadislerin, temel hadis kitaplarından hareketle tasfiye edilmesi gerektiği düşüncesini dile getirmesinin ardından benzer eleştirileri Sahihayn'e de yöneltmesi bu yaklaşımın sonucudur. Sahihayn'e yönelik eleştiriler büyük ölçüde onların ricâli ile ilgili olmak üzere, klasik dönemde bir iki âlim tarafından gündeme getirilmiş ise de, Osmanlı döneminde yaygın anlayışın sonucu olarak bunlar üzerinde fazla durulmamış idi.

dolayısıyla, İzmirli de genellemeci ve seçmeci yaklaşımı dolayısıyla, gerçekte hadis ilminin hakemliğine tam olarak rızâ göstermemiştir.

B. İZMİRLİ İSMÂİL HAKKI VE ŞEYH SAFVET

Ahlâk ve tasavvuf kitaplarındaki hadislerin sıhhati bağlamında tartışmalarını konu edindiğimiz meşhur iki âlimden biri İzmirli İsmâil Hakkı diğeri ise Şeyh Safvet'tir. Tartışmaya doğrudan katkısı bulunan Meşihat Makâmı'na bağlı iki kurumun önemli birer üyesi olan İzmirli ve Şeyh Safvet, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhûriyetin ilk yıllarında yaşamış ve hayatlarının her iki safhasında dönemlerine damgalarını vurmuş kişilerdir. Bunlardan ilmî birikimi ve etkin anlatımı ile talebeleri ve tanıyanları nezdinde büyük bir itibar kazanan, bıraktığı çok sayıda eser ile bir neslin yetişmesine önemli katkılar sağlayan İzmirli,² çalışmalarını daha çok kelâm ve felsefe sahasında yoğunlaştırmakla birlikte, İslâmî ilimlerin her alanında eser vermiştir. Onun özellikle, İslâm düşüncesinin toplumsal problemlere çözüm getiren bir hâle gelebilmesi için Batı düşüncesinden de istifade edilmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımı ve yeni ilm-i kelâm alanında açtığı çığır İslâm düşüncesine ve kelâm ilmine büyük katkı sağlayacak önemi hâzirdir.³

Ancak İzmirli İsmâil Hakkı'nın üzerinde fazla durulmayan bir yönü, onun hadis ilimlerine vukufudur.⁴ İzmirli dönemin önde gelen âlimlerinden Şakir

² İzmirli İsmâil Hakkı 1868'de İzmir'de doğdu ve 2 Şubat 1946'da Ankara'da vefat etti. Rüşdiye tahsilinin ardından hâfizliğini tamamladı, medrese derslerine devam etti. İzmir'de Farsça öğrendi, İstanbul'da Dârü'l-Muallimîn-i Âliye'ye girdi. Dönemin İslâmî ekolü içerisinde yer aldı ve *Sırat-ı Müstakim*'de birçok yazısı neşredildi. İyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca bildirdi. Hayatı ve düşüncesi hakkında bkz. İzmirli, Celâleddin, *İzmirli İsmâil Hakkı Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevâi*, Hilmi Kitabevi, baskı yeri yok, 1946; Hizmetli, Sabri, *İsmâil Hakkı İzmirli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986; Kara, İsmâil, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, 3. baskı, Kitabevi, İstanbul 1997, II, 135-137; Şeker, Mehmet-Baloğlu, Adnan Bülent (ed.), *İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri*, TDV Yayınları, Ankara 1996; Çetinkaya, Bayram Ali, *İzmirli İsmâil Hakkı, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

³ Bu konuda detaylı bir araştırma için bkz. Özervalı, M. Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları (XIX. yüzyıl sonu- XX. yüzyıl başı)*, ISAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 49-5

⁴ Sözgelimi içerisinde çok sayıda tebliğin yer aldığı yukarıda sözü edilen sempozyum bildirilerinde (Şeker, Mehmet-Baloğlu, Adnan Bülent (ed.), *İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri*, TDV Yayınları, Ankara 1996) onun hadîşçiliğine dâir bir tebliğ yer almamaktadır. Bununla birlikte İzmirli'nin hadis ilmine dâir birikimini kimlerden aldığı, hangi eğitim kurumlarında hadis ilimlerine dâir dersler verdiği ve hadis ilimlerine dâir hangi eserleri yazdığı konusundaki bilgilere bir arada dikkat çeken eserler de yok değildir (bkz. Kara, İsmâil, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, II, 135-137).

Efendi'nin Yavuz Selim Câmii'ndeki hadis derslerine devam ederek hadis icâzeti aldı. Kendisinin, hadis ile ilgili düşüncelerini ve birikimini yansıtan *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında*⁵ adlı eser dışında, Dârü'l-Fünûn'da okuttuğu ders notlarından meydana getirilerek litografya/taş baskı usûlüyle talebelerin istifâdesi için çoğaltılan *Târîh-i Hadîs* adlı (İstanbul 1340, 480 sh.) eseri ile *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* de bulunmaktadır.⁷ Bu son eser ilk bakışta siyer ve târîh alanında gibi görülebilirse de daha ziyâde mevzû hadislere, hadis ilimlerine ve özellikle ricâl tenkidi ilmine dâir çok önemli bilgiler içerir. Ayrıca İzmirli'nin Dârü'l-fünûn'da okuttuğu hadis metinlerinin bir kısmı da *Bin Bir Hadîs* adıyla istinsah edilip talebelere dağıtılmıştır (Tetkik ettiğimiz nüshasında ancak 35 hadis yer almaktadır. İstanbul 1926, 16 s.).

Çalışmamızda fikirlerine yer verilen diğer müellif ise ilmî, idârî ve içtimâî şahsiyeti ile dikkatleri üzerine çekmiş ve son dönem Osmanlı tasavvufî kurumlarında idârî görevler üstlenmiş olan Şeyh Safvet Efendi'dir.⁸ Şeyh Safvet aynı zamanda elli üç arka-

⁵ Yazma halde bulunan bu eser üzerinde gerekli neşir çalışmalarını tarafımızdan yapılmış olup *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sihhati* adıyla neşredilmiştir. (Dârulhadis Yayınları, İstanbul 2001).

⁶ İzmirli'nin bu eseri üzerinde de çalışmalarımız bitme aşamasına gelmiş olup, tahkik çalışmalarının tamamlanmasının ardından ilim ehlinin istifadesine sunulacaktır.

⁷ Bu mükâlede İzmirli'nin hadisçiliğine dâir yapılan değerlendirmeler sâdece onun *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı eserindeki fikirlerinden ve kaynakları kullanımından hareketle varılmış sonuçlara dayanmaktadır. Onun hadisçiliği hakkındaki geniş değerlendirmeleri ayrı bir çalışmada ele alacağız.

⁸ Özellikle Cumhuriyet dönemi öncesinde Şeyh Safvet adıyla tanınan Mustafa Safvet Efendi (Yetkin) 1866'da Urfa'da doğmuş ve 27 Ekim 1950'de vefât etmiştir. Düşünce ve davranışları itibarıyla hayli hareketli bir kişiliğe sâhip bulunan Safvet Efendi, Halvetî tekkesi post-nişnidir. Kendisi, dinî ve Arabî ilimler üzerine medrese eğitimini Urfa'da tamamlamış ve bu ilimlerden icâzet almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Safvet Efendi, bir süre *Tasavvuf* adıyla bir dergi de yayımlamıştır. Önce Meclis-i Mebûsân'da iki dönem (1908-1912 ve 1915-1918) daha sonra da Cumhuriyet'in ilânının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (1908-1927) bir dönem milletvekili olarak vazifelerde bulunmuştur. Yayına hazırladığımız yazıları ve *Tasavvufun Zaferleri* yanında *Ulâm-i Şer'iyye ve Asrî Müceddidlerimiz* (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul Şevvâl 13040, 35 s.) ve Seyfeddin Özege kataloğunda kaydedildiğine göre *Yeni Zihniyetler ve Bir Müceddid-i Mechûl*, (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1338/1340, 14 sh.) adlı eserleri ile *Muhyiddin-i Arabî'den Seçmeler* adıyla yayımlanmayı planladığı eserin mukaddimesi olan ve oğlu tarafından yayımlanan "Muhyiddin-i Arabî ve Tasavvuf" (AÜİFD, cilt 1, sayı 1, İstanbul 1952, 22-29 ve "Tasavvuf ve İstılahları" (AÜİFD, cilt 1, sayı 4, Ankara 1952, 1-13) adlı makaleleri başta olmak üzere bazı çalışmaları bulunmaktadır.

Hayatı ve hizmetleri hakkında bilgi için bkz. Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1996, IV, 120-121; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, XVIII, s.11064; Safvet Kemalüddin Yetkin, "Muhyiddin-i Arabî ve Tasavvuf," AÜİFD, sayı 1, 1952, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1952, s. 22 dn.; Çağatay, Neşet, "Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin," *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, AÜ.I.E Türk ve İslâm Sanatları Enstitüsü Dergisi, sayı 3, Ankara 1981, s. 5-7.

daşı ile birlikte hilâfetin ilgası ve Osmanlı hânedânı mensuplarının Türkiye dışına çıkartılması için 3 Mart 1924'te TBMM'ne kânun teklifi vermiş ve teklifi veren kişi olarak mecliste önergeyi savunan bir konuşma da yapmıştır.⁹

Tartışma sırasında ortaya koyduğu birikiminden de görüleceği üzere, iyi bir medrese eğitimi alması dolayısıyla Şeyh Safvet de hadis ilimlerindeki ilmî derinliğini düşüncelerine yansıtabilmiştir. Ne var ki bulunduğu idarî görevleri ve meb'ûs olması dolayısıyla bildiğimiz kadanyla hadis konusunda müstakil bir eser bırakmamıştır.

Gerek İzmirli gerekse Şeyh Safvet ile ilgili değerlendirmeler büyük ölçüde Osmanlı'nın son döneminde yazdıklarına ve yaptıklarına dayanmaktadır. Dolayısıyla burada son olarak, her iki âlimin de Cumhûriyetin ilânı öncesi ve sonrasındaki düşünce çizgileri, fikrî değişimleri üzerinde fazla araştırma yapılmamış olup bu konuda mukâyeseli bir tetkike ihtiyaç bulunmaktadır.

C. AHLÂK VE TASAVVUF KİTAPLARINDAKİ EHÂDİS HAKKINDA

Muhtemelen Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye tarafından istinsah ettirilen ve şimdiye kadar yayımlanmamış olan *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı eser, ahlâk ve tasavvuf kitaplarındaki hadisler üzerine, resmîyette iki kurumun, esas itibâriyle ise, İzmirli ile Şeyh Safvet'in arasında yazılı olarak cereyan eden tartışmaları ihtivâ etmektedir. Tartışmalara dâir, Şeyh Safvet'in *Tasavvufun Zaferleri yahut el-Burhân ve'd-Delîl 'alâ mâ Havâhû's-Şerh ve't-Tahlîl mine'l-ebâtil* adıyla, İzmirli İsmâil Hakkı'nın *Mustasvife Sözlere mi, Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri* adıyla birer eseri yayımlanmıştır.¹⁰ Bu sebeple *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı çalışma müstakil bir eser olarak fazla dikkat çekmemiştir. Halbuki İzmirli'nin kendisi tarafından hazırlanan Süleymâniye Kütüphanesi İzmirli İsmâil Hakkı bölümü fihristinde de, İzmirli biyografilerinde de onun böyle bir eserine işâret edilmektedir. Yine yazma nüsha üzerindeki, eserin adını ve iki âlimin üyesi bulunduğu kurumlara nisbetini gösteren kayıt da İzmirli'nin kendi el yazısıdır. Bu kayıtlar, *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Üzerine* adlı müstakil bir eserin varlığını ortaya koymaktadır.

Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında adını taşıyan eserin tartışmaların ardından yayımlanan neşirler ile konu açısından ilgisi bulun-

⁹ Çakan, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yayınları*, İstanbul 1999, 168-169.

¹⁰ Bu eserlerin her ikisi de sıcak tartışmaların sonunda Osmanlıca olarak yayımlanmış olmakla birlikte, henüz transkribe edilerek yeni bir neşri yapılmadığı için günümüz okuyucularının istifadesine sunulmamıştır.

makla birlikte, ne İzmirli'nin metinleri ne de Şeyh Safvet'in cevapları yayımlanan kısımlarla benzerlik arz etmektedir. Eserlerin muhtevâ tahlillerinden ve hacimlerinden de anlaşılacağı üzere *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı çalışma, başlangıcından itibaren konu etrafında gelişen resmî yazışmalarla ihtivâ etmektedir.¹¹ Neşredilen eserler ise cereyan eden bu tartışmaların son merhalesinde kişisel olarak birbirlerine yazdıkları cevaplardır. Ayrıca her iki eser gerek ihtivâ ettiği fikirler gerekse üslup açısından önceki tartışmalardan hayli farklıdır.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adıyla kayıtlı (Yazma Bağışlar Bölümü, no 537, 106 vr.) yazma bir nüshası bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, eserin, İzmirli İsmâil Hakkı bölümünde, muhtelif demirbaş numaralarında kayıtlı başka yazmalarına da işaret edilmesine rağmen¹² mevcut kayıtlara göre, ne bu demirbaş numaralarında ne de kütüphanenin İzmirli İsmâil Hakkı Bölümü'nde başka bir yazması tespit edilebilmiştir. Çalışmamıza esas olan ve İzmirli'nin adına kayıtlı olan bu nüsha da muhtemelen Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'nin resmî nüshası olup, münâkaşanın kişisel zemîne çekilmesinin ardından İzmirli'ye intikal etmiştir. Nüshanın kütüphâne kayıtlarında, müellif hattı olduğu kaydedilmekte ise de, bu doğru olmayıp Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye bünyesindeki bir müstensih tarafından yazılmış ve İzmirli tarafından yeniden gözden geçirilerek bazı ilâvelerde bulunulmuş, bazı notlar eklenmiş ve zaman zaman müstensih hatalarına işaret edilmiştir (bkz. vr. 6, iki yerde). Şu halde eser

¹¹ Tartışmaların başlamasına neden olan İzmirli'ye âit ilk açıklama (*el-İzâh*) 15 Cemâziyelülâ 1338/6 Şubat 1920 tarihini taşımaktadır. Bu konuda son noktayı da yine İzmirli koymuştur. *Mihrâb mecmuasında yayımlanan "Hakiki Tasavvuf Mansûr, Mustasvife Tasavvufu Makhurdur"* başlıklı yazısı 1 Mart 1925 tarihli'dir. Gün olarak bilinmemekle birlikte *Mustasvife Sözleri mi Tasavvufun Zaferleri mi: Hakkın Zaferleri* adlı eseri de bu tarihe yakın dönemlerde yayımlanmış olmalıdır. Karşılıklı ikişer makâlenin yazıldığı Şubat-Mayıs 1920 tarihleri arasında cereyan eden yazışmaların ardından tartışmaya iki yıl ara verilmiş, daha sonra yazılı olarak halka mâledilmesiyle sonuçlanan sürece girilmiştir.

Öte yandan, İzmirli'nin *Mihrâb*'taki makâlelerinden birinde Şeyh Safvet'in *Tasavvufun Zaferleri yahut el-Burhân ve'd-Delîl 'alâ mâ Havâhû's-Şerh ve'l-Tahlîl* adlı eserine sayfa numaraları vererek yaptığı atıflardan hareketle, bu eserin Cemâziyelâhir 1343/Ocak 1925'te yayımlandığını söylemek mümkündür. Şeyh Safvet'in en son yazısı ise, kitabının yayımlanmasının hemen ardından 1 Şubat 1925 tarihinde neşredilen "Tasavvuf Dâima Muzafferdir" başlıklı makâlesidir.

¹² Bunlardan bir kısmı *Mevzû Hadisler* bir kısmı da *Ahlâk ve Tasavvuf ve Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adıyla kayıtlı gösterilmiş, Kütüphanenin İzmirli Bölümü'nde 357, 297, 3-9435, 9435 gibi demirbaş numaraları verilmiştir (Hizmetli, Sabri, *İsmâil Hakkı İzmirli*, s. 11; Bayram Ali Çetinkaya, *İzmirli İsmâil Hakkı Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 200, 57), işaret ettiğimiz yazma dışında bu konuya dair herhangi bir eser tespit edemedik. Yine mevcut kayıtlarda, İzmirli İsmâil, Hakkı Bölümü, Türkçe Yazma, 537'de de (Konur, Himmet, "İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve Hakkın Zaferleri Adlı Eseri," *İzmirli İsmâil Hakkı: Sempozyum Bildirileri*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 160 dn.) böyle bir eser yoktur.

tebyiz edildikten sonra İzmirli tarafından mukâbele edilmiştir.

Eserin te'lif tarzından hareketle ortaya çıkabilecek bir soru da çalışmanın İzmirli'ye mi, Şeyh Safvet'e mi yoksa her ikisine mi nisbet edileceği meselesidir. Kütüphâne kayıtlarında ve İzmirli'yle ilgili muhtelif biyografi ve yazılarda eser, İzmirli'ye âit bir çalışma olarak kaydedilmekle birlikte, Şeyh Safvet'in resmî nitelikli cevap talebelerini ve eleştirilerini içeren metinlerin de alıntılanmış olması dolayısıyla, yazma nüshanın başında her iki müellifin çalıştığı kurumlar arasında cereyan eden münakaşât-ı ilmiyye kaydına yer verilmiştir. Biz de gerek bu kayıtları gerekse resmî kurumlar adına yazılmış karşılıklı metinleri esas alarak eseri sâdece İzmirli'ye nisbet etmek yerine her iki müellife birlikte nisbet etmenin daha doğru olacağını düşündük.

Öte yandan *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehâdis Hakkında* adlı eserin önemi, sâdece dönemin önde gelen iki âlimi arasında cereyan eden fikrî münakaşanın bir kaydı olmasından kaynaklanmamaktadır. Münakaşanın tarafları, Meşihat Makâmı'na bağlı birer kurum olan Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye ve Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye azalan ya da başkanları olarak müzâkereleri sürdürmüşlerdir. Bu vesileyle yazılan cevapların tashîhi, daha güçlü delillere yer verilmesi ve aşınıklarının giderilmesi noktasında hey'etlerin her biri taraftan bulunduğu kişiye desteğini sürdürmüştür. Transkribe edilen metinlerde de görüleceği üzere, kendi imzâsı ile yazdığı metinlerde bile İzmirli'nin zaman zaman "bu kısım bâzı rufekâ-i kiram tarafından ilâve olunmuştur" şeklindeki kayıtları bunların açık delilidir. En azından başlangıç itibâriyle, aynı üst kuruma bağlı iki alt birim arasında gelişen bu münakaşa bâzı kimseleri rahatsız etmiş ve iki âlimi bir araya getirip bir noktada anlaşmaları noktasında harekete geçirmiş ise de girişimlerden, münakaşanın sona erdirilmesi doğrultusunda bir netice alınmamış ve söz konusu dönem tespit edemediğimiz kadarıyla Şeyh Safvet'in dört, İzmirli'nin de beş seri süren münakaşalarına sahne olmuştur.¹³ Dolayısıyla münakaşa, aynı zamanda dönemin önde gelen ve iki kurumda yer alan ulemâsının fikirlerini de bir ölçüde yansıtmaktadır.

İzmirli ve Şeyh Safvet arasında cereyan eden karşılıklı açıklama ve cevap

¹³ Şeyh Safvet'in, İzmirli İsmâil Hakkı'nın da aralarında yer aldığı, dönemin bazı aydınlarına yönelttiği eleştirileri içeren bir başka eseri de *Ulûm-i Şer'iyyede Asrı Müceddilerimiz* başlıklı bir eseridir (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, Şevval 1340,35 sh.). Bu eser Abdullah Cevdet, Milâslı İsmâil Hakkı ve büyük ölçüde İzmirli İsmâil Hakkı'nın resmî-i Mushaf-ı Osmânî hakkında verdiği bir fetvâsı ile Kur'an ve tefsir ilimlerine dâir bâzı görüşlerinin eleştirisi üzerinedir. Eser bâzı kaynaklarda görüldüğü gibi tasavvufa dâir değildir (msl. bkz. Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, IV, s. 120). Bu eleştirilerden birinin başında 4 Nisan 1337'de (a.g.e., s. 11) İzmirli'nin de yazdığı bir cevabınmeden söz edilmektedir. Şu halde aynı anda aralarında bu konuda da bir tartışma sürmekte idi. Şeyh Safvet burada düştüğü bir dipnotta da İzmirli ile aralarında tasavvuf kitaplarındaki hadisler hakkında cereyan eden münakaşalara ve neşredilen eserine işaret etmiştir (a.g.e., s. 4).

alış-verişinin ardından ilk defa hangisinin eserinin yayımlandığı meselesi de açıklığa kavuşturulması gereken bir husustur. Zîra, aşağıda üzerinde durulacağı üzere, aynı matbaada yayımlanan eserlerin yayım yılı konusunda bazı kaynaklarda muğlak ya da tespitimizin hilâfına fikirlere yer verilmiştir.

Izmirli İsmâil Hakkı, tartışmaların başlamasından yedi-sekiz sene önce *Siyer-i Celile-i Nebeviyye* adıyla bir eser yayımlamıştı (Tevsi'-i Tîbâat Matbaası, Dârü'l-Hilâfet 1332). Burada ahlâk ve tasavvuf kitapları hakkında benzer görüşler dile getirmesine rağmen hiçbir tepki almamışken, *Ceride-i İlmiyye*'de (sene 5, sayı 53, 15 Cemâziyelüla 1338, s. 1690) Gazzâlî hakkında yazdığı uzunca bir makâlenin bir yerinde düştüğü bir *İzah* notu, ilk defa tartışmanın başlamasına vesîle olmuştur.¹⁴ Şeyh Safvet, reisi bulunduğu Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi adına, dipnotta ifâde edilen hususlarda açıklama istemiş (*el-İstizâh*, 23 Cemâziyelüla 1338) bu şekilde karşılıklı ilk adımlar atılmıştır.

Izmirli İsmâil Hakkı resmî yollarla yapılan böyle bir talepten kısmen rahatsız olmakla birlikte, söz konusu notu yazan kişi olarak, üyesi bulunduğu Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye imzâsıyla *el-İzâh ve't-Tafsîl* adıyla açıklamalarını aynı resmî yollardan Şeyh Safvet'e iletmıştır. Bu cevapta istediği açıklamaların bulunmadığını düşünen Şeyh Safvet de *el-Cerh ve't-Ta'dil 'alâ'l-İzâh ve't-Tafsîl* adıyla daha mufassal bir cevap yazarak yapılan izahları tenkit etmiş (15 Şaban 1338), böylece münâkaşada ikinci adımlar da atılmıştır.

Bu safhaya kadar münâkaşa fazla yaygınlaşmamış, iki âlimin üyesi oldukları hey'etler ve yakın çevresi arasında cereyan etmiştir. Ancak İzmirli'nin Şeyh Safvet'e yeni bir cevap yazma talebi, müzâkerelerin kurumlar arası boyutta ve dar çerçevede kalmasını zorlaştırmış ve ilgili kurumların izni ile, bu noktadan sonra her biri kendi adına münâkaşayı sürdürme kararı almıştır. Bu gelişme ile durumun daha da büyüyeceğini anlayan bazı iyi niyetli arabulucuların meseleyi hakeme havâle etme teşebbüslerinden de, Şeyh Safvet'in yüz yüze tartışmayı kabul etmemesi üzerine, bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine

¹⁴ Aynı düşünceler bu tartışmalardan çok önce *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*'de daha ayrıntılı biçimde dile getirilmesine rağmen herhangi bir türzâda bulunulmayıp, siyâsî ortamın karışık olduğu bir dönemde meselenin resmî yollardan üzerine gidilmesi önemli bir nokta olmakla birlikte tartışmaların seyri açısından konumuzu ilgilendirmemektedir. Ancak *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*'nin formlar hâlinde yayımlandığı sıralarda, Talebeden Lüleburgazlı Ahmed Natm imzâsıyla bir türzâda bulunulmuş ve burada, eserin 109. sayfasında "Siyer-i enbiyâya müteallik uydurmalar" başlığının yirmi sekizinci maddesinde Dâvud aleyhîs-selâm ile ilgili bir kassanın tekdibi konusunda açıklama istenmiş, İzmirli de bu konuda hadis, kelâm, tefsir ve tefsir usulü ilimleri açısından genişçe bir açıklama bulunmuştur (bkz. "Siyer-i Celile-i Nebeviyye" *Sebilürreşâd*, XII, sayı 299, s. 230-232).

Izmirli eş-Şerh ve't-Tahlîl 'alâ'l-Cerh ve't-Ta'dîl adıyla hayli mufassal ve müdel-
lel bir cevap ve tenkît yazmıştır. Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azâlarının da
muhtevâsına ciddi katkılarda bulunduğu bu cevâbın bir iki formasını Şeyh
Safvet'e gönderen İzmirli, Şeyh Safvet'den cevap olarak, yakında *el-Burhân ve'd-Delîl*
'alâ mâ Havâhû's-Şerh ve't-Tahlîl mine'l-Ebâtîl¹⁵ adlı eserinin yayımlanacağına dâir bir
not almış, bunun üzerine *es-Sârimû's-Selîl 'alâ'l-Burhân ve'd-Delîl* adlı eserini hazırla-
maya başlamıştır. Bu arada İzmirli, Şeyh Safvet'in eserinin yayımlanmasını beklerken
bir yandan da daha sonra yayımlayacak olduğu *Mustasvife Sözlere mi Tasavvufun*
Zaferleri mi: Hakkın Zaferleri adlı eserinin ilk iki formasını *Mihrâb* mecmuasında
tefrika etmiştir.¹⁶ İkinci tefrikadan önce Şeyh Safvet'in *Tasavvufun Zaferleri: el-Burhân*
ve'd-delîl 'alâ mâ havâhû's-Şerh ve't-tahlîl mine'l-ebâtîl adlı eseri yayımlanınca (Evkaf-ı
İslâmiyye Matbaası, 1343, 160 sh.), burada neşirdeki bazı hususlara cevaplar vermiş,
ardından da *Mustasvife Sözlere mi Tasavvufun Zaferleri mi: Hakkın Zaferleri* adlı
çalışmasını neşretmiştir (Evkaf-i İslâmiyye Matbaası, 1341/1925, 124 sh.).

Bu neşirlerle birlikte münâkaşa son bulmamış, İzmirli "Hakîki Tasavvuf
Mansûr, Mustasvife Tasavvufu Makhûrdur" adıyla,¹⁷ Şeyh Safvet de "Tasavvuf
Dâima Muzafferdir" adıyla son birer makâle daha kaleme almış, birbirleri

¹⁵ Şeyf Safvet'in sözü edilen eserinin aynı adla kayıtlı müellif hattı yegâne nüshası Süleymaniye
Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Yazma Bağışlar Böl. no 538, 108 vr.). Bu metin elimizde mev-
cut Osmanlıca neşri ile tamamen aynıdır. Aradaki tek fark, girişte, kitabın hedefini açıklayan
"Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye azâsından İzmirli İsmâil Hakkı Beyefendi'ye hitâben ecvibe-i
şâfiyedir" şeklindeki sözlerin altındaki bir dipnottur. Burada şu ifâdelere yer verilmiştir: İzmirli
İsmâil Hakkı Bey *mûlğâ* Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâlığında ve sâhib-i eser (Şeyh Safvet) Tetkik-
i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye hey'eti riyâsetinde iken aralarında cereyan eden tahrîri
mebâhis-i ilmiyye üzerine yazılmıştır (s.3). Bu not aynı zamanda eserin, İzmirli'nin endişesini
taşımakta olduğu Dârü'l-Hikme'nin kapatılmasının ardından yayımlandığını da göstermektedir.

¹⁶ Bazı yazarlar, İzmirli'nin Şeyh Safvet'i eleştirmek amacıyla neşrettiği *Mustasvife Sözlere mi*
Tasavvufun Zaferleri mi: Hakkın Zaferleri adlı eserin, Şeyh Safvet'in *Mahfil* dergisindeki tasavvufa
âit yazılarına cevap olmak üzere yazıldığını kaydetmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla sözü edilen
müellifin bu dergide "Kelîmât-ı sûfiyye: 1 Tevbe" başlıklı kısa bir yazısı bulunmaktadır. (*Mihrâb*
'nşr. Tâhîrül-Mevlevî', sayı 7, Cemâziyelâhir 1339, I, 138-139). Aralarındaki yazılı tartışmalar
hususunda ise herhangi bir yazı tespit edemedik (bkz. Ülken, Hilmi Ziyâ, *Türkiye'de Çağdaş*
Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1992, s. 282). Yine tartışmalardan hayli önce
yayımlanan *Muhibbân* mecmuasında da tarafların birbirlerine cevap verecek tarzda yazdıkları her-
hangi bir yazı bulunmamaktadır (bkz. Kara, Mustafa, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekheler ve*
Zâviyeler, Dergâh Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1990, s. 290. Burada münâkaşanın sürdüğü mec-
muanın adı bir yanlışlık eseri bu şekilde geçmiş olmalıdır).

¹⁷ İzmirli bu makâleyi daha sonra *Mustasvife Sözlere mi, Tasavvufun Zaferleri mi: Hakkın*
Zaferleri'nin sonuna eklemiştir (s. 121-124).

hakkında en sert eleştirileri *Mihrâb* mecmuasında yer alan bu kısa makâlelerinde yapmışlardır.

Özetle münâkaşanın ilk adımı *Ceride-i İlmiyye*'nin dipnotundaki *el-İzâh*, ikinci adımı Meşihat Makâmı'na bağlı iki kurum arasında teatî edilen metinler, üçüncü adımı münâkaşanın matbû kitaplar hâlinde yayımlandığı safha, dördüncü adımı ise neşirlere paralel olarak *Mihrâb* mecmuasında yayımlanan ve tartışmaya son noktayı koyan makâlelerdir.

Burada, sözü edilen eserlerin baskı tarihleri ile ilgili muhtemel bir yanlış anlamayı da ortadan kaldırmak gerekir. İzmirli'nin neşredilen eseri *Mustasvife Sözleri mi Tasavvufun Zaferleri mi: Hakkın Zaferleri*'nin iç kapağında "Şehzâdebaşı 1341," Şeyh Safvet'in *Tasavvufun Zaferleri*'nin iç kapağında "Şehzâdebaşı 1343" baskı yeri ve tarihlerinin yer alması eserlerin yayım tarihi hususunda karışıklığa neden olmuştur. Her ne kadar, hicrî ve rûmî takvimlerin her ikisinin de kullanıldığı o dönemlerde, böyle bir problem yaşanmamış ise de, bu durum daha sonraları zihinlerde soru işaretlerinin doğmasına neden olmuştur.¹⁸ Her ikisinin de aynı matbaada tab'edilmiş olması dolayısıyla yanlış anlamaya imkân verse de, İzmirli'nin 1 Mart 1341 tarihinde *Mihrâb*'ta yayımlanan makâlesinde Şeyh Safvet'in eserlerinin yayımlanmış nüshasının sayfa numaralarını vererek, eleştiri ve değerlendirmelerde bulunması, onun önce yayımlandığını gösterir. Ayrıca münâkaşanın seyirini anlamayı kolaylaştıran aşağıdaki tablodan hareketle,¹⁹ eser isimleri mukâyeseli olarak tetkik edilirse çalışmaların yazılışı hususundaki öncelik ve sonralık açıkça ortaya çıkacaktır. Bu durumda yayımlanan eserler üzerindeki baskı tarihlerini ancak, birinin rûmî diğerinin hicrî tarihi kullandıklarını kabul ederek açıklamak mümkündür. Bu düşünceden hareketle, tabloda verilen diğer tarihlerle, yazdığı cevap ve tenkitlerde düştüğü tarih

¹⁸ Bazı yazarlar açıkça veya zımnen, Şeyh Safvet'in eserinin, önce yazıldığına işaret etmesine rağmen üzerindeki tarih karmaşasına dikkat çekmemiş, onun eserinin İstanbul 1343'te, İzmirli'nin eserinin de 1341'de yayımlandığını kaydetmişlerdir (Kara, Mustafa, a.g.e., s. 290; Konur, Himmet, "İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve Hakkın Zaferleri" Adlı Eseri," 166).

¹⁹ Buradaki tabloya benzer bir sıralama daha önce yapılmış olmakla birlikte, iki âlim arasında cereyan eden münâkaşanın İzmirli'ye âit *el-İzâh ve't-Tafsîl* ile Şeyh Safvet'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl 'alâ'l-İzâh ve't-Tafsîl* adlı yazışmalarına ve *Mihrâb* dergisinde gelişen safhalarına işaret edilmemiştir (Konur, Himmet, "İsmâil Hakkı İzmirli'nin Tasavvufî Yönü ve Hakkın Zaferleri Adlı Eseri," *İzmirli İsmâil Hakkı Sempozyum Bildirileri*, s. 166). Ayrıca burada İzmirli'nin önce *es-Sârimû's-selil 'alâ'l-mevsâm bi'l-burhân ve'd-delil* adlı eseri ile *Hakkın Zaferleri* ve yine Şeyh Safvet'in *el-Burhân ve'd-delil 'alâ mâ havâhû's-şerh ve't-tahlîl* adıyla yazıp *Tasavvufun Zaferleri* üst başlığı ile yayımladığı eserlerin her biri ayrı eserler olarak gösterilmiştir. Oysa bunların ilki eserlerin asıl adı, ikincisi yayımlanırken konulmuş isimleridir.

kayıtları incelenecek olursa, Şeyh Safvet'in büyük çoğunlukla hicrî tarihleri kullandığı görülür. İzmirli ise ya her iki takvimi birlikte ya da sürekli olarak rûmî tarihleri kullanmıştır. Eserlerin neşir tarihleri ister müellifler isterse yayıncının tercihi ile yazılmış olsun, kanaatimizce böyle bir izah meseleyi açıklamaya yeterlidir. Münâkaşanın seyri cevap-karşı cevap sırasına göre şu şekildedir:

İzmirli İsmâil Hakkı

1. el-İzâh (dipnot metni, 15 Cemâziyelüla 1338 h.)
2. el-İzâh ve't-Tafsîl (açıklama, 22 Mart 1336 r.)
3. eş-Şerh ve't-Tahlîl 'ale'l-Cerh ve't-Ta'dîl (tenkide cevap, 3 Nisan 1338 r.)
4. es-Sârimü's-selîl 'alâ'l-Mevsûmi bi'l-Burhân ve'd-delîl (Mustasvife Sözlere, İstanbul 1341r.)
5. "Hakîki Tasavvuf Mansûr, Mustasvife Tasavvufu Makhûrdur" (Mûlâhaza üzerine, 1 Mart 1341r.)

Şeyh Safvet

- el-İstizâh (açıklama talebi, 23 Cemâziyelüla 1338h)
- el-Cerh ve't-Ta'dîl 'alâ'l-İzâh ve't-Tafsîl (açıklamanın tenkidi, 13 Şaban 1338 h.)
- el-Burhân ve'd-Delîl 'alâ mâ Havâhûş-Şerh ve't-Tahlîl min el-ebâdî (Tasavvufun Zâkirleri, İstanbul 1343h)
- "Tasavvuf Dâima Muzallerdür" (Son birkaç mûlâhaza, 1 Şubat 1341 r.)

(Devam edecek)